

Zeitschrift: Beiträge zur nordischen Philologie
Band: 31 (2001)

Artikel: Schriften zur nordischen Philologie : Sprach-, Literatur- und Kulturgeschichte der skandinavischen Länder
Kapitel: Periodiseringer i nyare nordisk litteraturhistoria
Autor: Bandle, Oskar
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-858191>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 18.10.2024

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Periodiseringen i nyare nordisk litteraturhistoria

1.

Även om det inte alltid har varit föremål för ingående diskussioner, har väl knappast något annat problem i den historiskt orienterade litteraturvetenskapen väckt lika mycket förargelse som periodindelningen. Ända sedan den romantiska historieuppfattningens grundläggning omkring 1800 (jfr Friedrich Schlegels *Epochen der Dichtkunst* i hans "Gespräch über Poesie" från det året) har man räknat med olika epoker, perioder eller faser i litteraturens och de övriga konstarnas utveckling: både med kortare och längre tidsavsnitt och med olika – litterära, politiskt-historiska, rent kronologiska o. a. – kriterier för deras avgränsning och benämning. Som bekant har det både inom nationallitteraturerna och inom det komparativa litteraturstudiet sedan länge etablerat sig vissa mer eller mindre fasta periodbegrepp som de flesta handböcker och monografier såväl som den allmänna uppfattningen om de litteraturhistoriska förloppen brukar hålla sig till, men detta betyder inte att inte både de enstaka begreppen och periodiseringen överhuvudtaget gång efter annan har tagits upp till diskussion – kanske alldeles särskilt i den moderna historieuppfattningens hemland Tyskland¹.

Det är också klart, att periodiseringsproblemets betydelse växlar allteftersom det litteraturhistoriska förloppet eller det enstaka konstverket med sitt "evighetsvärde" står i blickpunkten. Sålunda dröjer den negativa värdering som periodiseringen fick i den verkimmanenta och nykritiska forskningen, ännu i dag kvar på många håll; därom vittnade bl. a. diskussionerna på IASS-konferensen 1980 i Greifswald, där f. ö. en hel arbetsgrupp samt ett plenumsföredrag ägnade sig åt periodiseringen². Principiellt positivt bedöms däremot periodiseringens värde och periodiseringsproblemets vikt överallt, där litteraturvetenskap bedrivs som *litteraturhistoria*. Antingen det är huvudlinjerna i det historiska förloppet som står i förgrunden eller man försö-

¹ Jfr t. ex. Max Wehrli, *Allgemeine Literaturwissenschaft*² (Wissenschaftliche Forschungsberichte. Geisteswissenschaftliche Reihe, hg. von Karl Hönn, bd 5), Bern und München 1969, s. 139 ff.: Jost Hermand, *Synthetisches Interpretieren. Zur Methodik der Literaturwissenschaft*, München 1968, s. 184. Översiktliga framställningar av periodiseringsproblemet ges bl. a. av H. P. H. Tee-sing, *Das Problem der Perioden in der Literaturgeschichte* (Diss. Groningen 1948), R. Wellek + A. Warren, *Theory of Literature*³, Harmondsworth 1973, s. 262 ff., Wilh. Vosskamp, *Gattungen und Epochen in der Literaturgeschichte* i Funk-Kolleg Literatur II, in Verbindung mit Jörn Stuckrath hg. von Helmut Brackert und Eberhard Lämmert, Fischer Taschenbuch Verlag 1978, s. 170–192.

² Se *Die nordischen Literaturen als Gegenstand der Literaturgeschichtsschreibung*. Beiträge zur 13. Studienkonferenz der Internationalen Assoziation für Skandinavische Studien (IASS) 10.–16. August 1980 an der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, hg. von Horst Bien unter Mitarbeit von Gabriele Sokoll, Rostock 1982. Boken anmäldes i Samlaren 1982 (103), s. 186–187, av Ulf Wittrock.

ker förstå det enstaka konstverket historiskt, behöver man ett visst indelningsschema, ett raster av enheter som definieras av spänningen mellan de enstaka verken och "periodstilen" och eventuellt litteraturexterna faktorer. Wehrli³ talar om "chronologische Einheiten als fundamentales Ordnungsprinzip", Benno von Wiese⁴ om "regulativa idéer", Wellek-Warren⁵ om "system av litterära normer, standarder och konventioner", Langholm⁶ om "determinanter"; man skulle väl också kunna tala om idealtypiska begrepp mittemellan konstruktion och empiri. Vad man än må kalla dessa begrepp, framstår i varje fall ett periodiseringsschema som ett slags hjälpredskap som är nödvändigt överallt där ett historiskt betrakelsesätt står i förgrunden, och periodiseringen och dess problem har därför fått en förnyad aktualitet genom de senaste årtiondenas övergång från verkimmanent (nykritisk) analys till historisk-sociologiskt orienterad litteraturvetenskap.

Det torde därför vara befogat att i dagens läge ta upp även den *nordiska* litteraturhistoriens periodisering till ny diskussion. Jag har själv dryftat detta problem i ett kort föredrag som jag höll på IASS-konferensen i Greifswald⁷, men tiden var för kort för en utförlig behandling, och det följande utgör därför en avsevärt utvidgad och delvis omarbetad version av Greifswald-bidraget. Den allmänt-teoretiska diskussionen begränsas därvid till det nödvändigaste. Huvudfrågan gäller periodiseringsproblemets aktuella läge i särskilt nordisk litteraturhistoria: Huruvida existerar även här väletablerade periodbegrepp och periodtermer som eventuellt används eller kan användas inom en samnordisk ram? Hur uppfyller den hävdvunna periodiseringen rimliga (moderna) krav på logik, sakligt funderade sammanhang och jämförbarhet mellan de enstaka nationallitteraturerna? Är omvärderingar och nya försök (nya förslag) önskvärda? Att [59] problemet är värt att diskuteras, torde de flesta vara ense om – i varje fall i fråga om den nyare nordiska litteraturen från omkr. 1500, som den följande framställningen också skall inskränka sig till (forn- och medeltida litteratur lever ju under delvis andra villkor, och det torde därför vara lämpligast att behandla nyare och äldre litteraturs periodiseringsproblem var för sig).

2. Forskningsläget

2.1. En sak torde kunna fastslås från början: periodiseringsproblemet i nyare nordisk litteraturhistoria är – både i fråga om terminologi, periodernas avgränsning och internordiska komparativa synpunkter – långt ifrån löst på ett tillfredsställande sätt, och det har också under en lång tid varit påfallande lite diskussion om det.

³ A. a., s. 139.

⁴ *Zur Kritik des geisteswissenschaftlichen Epochenbegriffes*, Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte 11 (1933), s. 130–144.

⁵ A. a., s. 265.

⁶ Odd Inge Langholm, *Periodisering i litteraturvidenskapen*, Edda 75 (1975), s. 265–286.

⁷ *Das Periodisierungsproblem in der neueren nordischen Literaturgeschichte*, i: Die nordischen Literaturen (not 2), s. 146–154.

2.2. En relativt tidig och ingående diskussion pågick i Danmark och Sverige i slutet av 1800-talet, delvis i förbindelse med de första stora litteraturhistoriska översiktsverken. I Danmark diskuterade Julius Paludan⁸ periodiseringen i N. M. Petersens första danska litteraturhistoriska översikt (*Bidrag till den danske Litteraturs Historie* 1853–61), modifierade den och förde den vidare till 1870 och lade därmed grunden till en större del av de nu gängse periodbegreppen i dansk litteraturhistoria – låt vara att Vilhelm Andersens och Carl S. Petersens stora litteraturhistoria sedan använde sig av en helt annan indelningsprincip (efter rent kronologiska enheter samt generationer). Att Paludan var väl medveten om problemets räckvidd, visas bl. a. av den mångfald kriterier som han bygger sin periodisering på och även av de jämförelser han gör mellan dansk och svensk litteratur.

I Sverige var det C. R. Nyblom⁹ som för första gången behandlade periodiseringsproblemet på ett mera teoretiskt sätt¹⁰ och åtminstone för tiden fram till romantikens början pekade ut de periodbegrepp som ända till i dag i stort sett blivit dominerande. Med utgångspunkt i en romantisk-idealisk uppfattning om växelverkan mellan litteraturen och "nationens väsen" och om folkens allmänna utveckling mot frihet och självständighet framhöll han som enda acceptabla princip litteraturutvecklingens indelning efter den politiska historien (därför termerna "stormaktstid", "frihetstid", "den gustavianska perioden"), och Karl Warburg kunde därför åberopa sig på Nybloms åsikt, när han¹¹ försvarade sin politiskt-historiskt orienterade periodindelning i *Svensk litteraturhistoria i sammandrag för skolor och sjelfstudium* mot Henrik Schücks kritik¹², som gick ut på att indelningsprincipen borde grundas på litteraturens egen interna utveckling ("Indelningsgrunden måste ju alltid vara något väsentligt hos det begrepp som skall indelas", heter det s. 303). I och med att Schück i den stora litteraturhistorien i huvudsak accepterade Warburgs princip, blev även i Sverige med dessa tidiga diskussioner grunden i väsentliga avseenden lagd till de ännu i dag väletablerade periodbegreppen.

2.3. Sedan de viktigaste översiktsframställningarna av nordisk litteraturhistoria kommit ut, har det ända till för få år sedan blivit ganska tyst kring periodiseringsfrågan. Även om många har känt ett icke så litet misshag inför ett och annat periodbegrepp – icke minst de ökända svenska 10-talsbegreppen – har den hävdvunna periodiseringen knappast någonsin, i varje fall inte i sin helhet, problematiserats och

⁸ *Om Periodedeling i den danske Litteraturs Historie*, Historisk Tidsskrift, 6. Række, udg. af den Danske Historiske Forening 5 (1894–95), s. 274–294.

⁹ *Om periodindelningen inom den svenska litteraturhistorien*, Nordisk tidskrift 1879, s. 1–17.

¹⁰ Om ett historiefilosofiskt grundat, men inte problematiserat epokbegrepp hos Gustaf Ljunggren (*Svenska Dramat intill slutet af sjuttonde århundradet* 1864) se Thomas Olsson, *Idealism och klassicism. En studie kring litteraturhistoria som vetenskap under andra hälften av 1800-talet med utgångspunkt i C. R. Nybloms estetik*. (Skrifter utg. av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet 4), Göteborg 1981.

¹¹ Finsk tidskrift 10 (1881), s. 400–407.

¹² Finsk tidskrift 10 (1881), s. 302–311.

varken svensk, dansk eller norsk litteraturhistoria har gripit sig an med en mera omfattande omprövning av de gängse klichéerna. Ännu så sent som 1973 konstaterar Fritz Paul¹³ (under hänvisning till Horst Bien i *Nordeuropastudien* 1971), “[dass] sich die Skandinavistik bis heute kaum mit diesen Fragen befasst [habe]”, och det tycks vara symptomatiskt att Ulf Wittrock i sin omfattande uppsats *Från Biedermeier och Vormärz till imperialism och symbolism*¹⁴ kunde ge en utförlig framställning av periodiseringsdiskussioner kring tysk litteratur mellan romantiken och första världskriget, utan att man ens skymtar något motsvarande för den nordiska litteraturens del.

2.4. Det är först under de senaste ca 10–20 åren som intresset för periodiseringsfrågor även inom nordisk litteraturhistoria har ökat igen. Det är både allmänna periodiseringsdiskussioner och diskussioner om enstaka perioder som på allra senaste tiden har återupplivats. Kongressvolymen från Greifswald innehåller minst 6 bidrag som explicit handlar om periodiseringsproblem – bortsett från många andra som på något sätt också har beröring med det – och redan 1975 framlade Odd Inge Langholm¹⁵ sin egen – visserligen ännu så länge rent teoretiska – modell för en ny periodisering. Särskilt påtagligt är det ökande intresset för analyser av enstaka perioder och utredning av periodgränser. Sedan Ulf Wittrock så tidigt som 1951 publicerade sin uppsats [60] om *Det litterära klimatskiftet kring 1910*¹⁶, har det kommit en hel rad studier särskilt omkring 1800-talets periodbegrepp, fr. a. böcker och uppsatser om romantik och alldeles särskilt om realism. Av särskilt intresse i vårt sammanhang är de arbeten som mera allvarligt ifrågasätter åtminstone en del av den hävdvunna periodindelningen, även om de långtifrån vunnit allmänt erkännande (t. ex. Erik Lundings sammanfattning av dansk romantik och “romantism” 1800–1870 i begreppet Biedermeier)¹⁷. Det mest energiska arbetet med delvis radikalt nya värderingar pågår antagligen inom dansk litteraturforskning. Här bör särskilt ett omfattande projekt med en mer eller mindre genomgående ny periodindelning nämnas: den marxistiskt orienterade *Dansk litteraturhistorie*, varav hittills tre band har utkommit¹⁸. I sin presentation av detta verk i kongressvolymen från Greifswald skriver en av författarna, Finn Hauberg Mortensen¹⁹: “Die übergeordneten Grenzen werden nach realhistorischen Kriterien gesetzt, weil die Literatur weder ihre eigene isolierte Geschichte noch ihr entsprechende Perioden hat”, och i enlighet därmed bryter verket bl. a. radikalt med den traditionella gränsdragningen i dansk litteraturhistoria 1802 och skiljer i stället mellan “Patriotismens tid 1746–1807” och “Borgerlig

¹³ *Stil- und Epochenwandel im Spiegel skandinavischer Literaturzeitschriften*, Skandinavistik 3 (1973), s. 104–113.

¹⁴ *Samlaren* 96 (1975), s. 72–141.

¹⁵ I den not 6 nämnda uppsatsen.

¹⁶ *Svensk litteraturtidsskrift* 14, s. 65–79.

¹⁷ *Biedermeier og romantisme*, Kritik 7/1968, s. 32–67.

¹⁸ København (Gyldendal), 1983 ff. [Det 1985 avslutade verket omfattar 9 band].

¹⁹ Die nordischen Literaturen (not 2), s. 511.

enhedskultur 1807–1848”. Hela företaget har redan väckt en livlig diskussion och det måste anses tvivelaktigt, om dess principiella syn och metod är godtagbara.

2.5. Resultaten av den senaste tidens arbete med periodiseringsfrågor kan sammanfattas i följande punkter:

- a) det föreligger en del nya teoretiska resonemang,
- b) forskningen kring enstaka periodbegrepp har fördjupats, fr. a. inom 1800-talets litteraturhistoria, men även beträffande 1900-talslitteratur, t. o. m. den nyaste litteraturen efter andra världskriget²⁰,
- c) åtminstone ett försök till en helt ny, konsekvent genomförd periodindelning har gjorts inom dansk litteraturhistoria, men det är knappast acceptabelt, åtminstone inte i sin helhet.

Situationen är därför fortfarande otillfredsställande, periodiseringsforskningen kan i dag ännu långt ifrån anses avslutad. Om vi tar en överblick över den nordiska litteraturhistoriens samlade förråd av periodbegrepp, så som det fr. a. framgår av de olika handböckerna, visar det sig med all önskvärd tydlighet, hur inkonsekventa, oenhetliga, ologiska och delvis rent av vilseledande de är. Hur mångfaldiga de gängse periodbegreppen och periodtermerna är i fråga om art och ursprung, framgår redan av en enstaka nationallitteraturs historia som t. ex. den svenska, där man kan finna följande slags benämningar:

rent kronologiska: 80-tal, 90-tal osv., sekelskifte, efterkrigstid osv.,

benämningar efter generationer: sekelskiftets diktare, borgerliga tiotalister,

benämningar efter enstaka författare av typen “Dalin och hans tid”,

ursprungligen politiskt-historiska termer: stormaktstiden, frihetstiden, gustavianska tiden,

kyrko- och religionshistoriska termer: reformation,

allmänt kulturhistoriska: renässans,

vetenskaps- och lärdomshistoriska: humanism,

idéhistoriska och filosofiska: upplysning (upplysningstiden), realism, naturalism,

politiskt-ideologiska: liberalism,

konsthistoriska: barock, rokok, klassicism, impressionism, expressionism,

primärt litterära: romantik, nyromantik (ev. symbolism) och antagligen ännu flera.

²⁰ Jfr Radko Kejzlar, *Tendenzen, Strömungen und Periodisierung der schwedischen Literatur nach 1950*, Skandinavistik 13 (1983), s. 92–100.

Att alla eller de flesta av de primärt icke-litterära termerna (barock, impressionism, expressionism osv., t. o. m. så ytliga termer som 80- och 90-talet) i den litteraturhistoriska traditionen har fått ett mer eller mindre bestämt och klart definierbart litterärt innehåll, måste givetvis medges, och de har ju i många fall sina motsvarigheter inom den övriga europeiska litteraturhistorien, men det verkar synnerligen irriterande, när till sitt ursprung så vitt skilda termer som kronologiska, politiskt-historiska och litterära/idéhistoriska förekommer vid sidan av varandra som i den traditionella svenska litteraturhistorien – det är lindrigt sagt knappast ägnat att ge oss en klar bild av den litteraturhistoriska utvecklingen!

Ännu mera graverande är kanske bristen på terminologisk enhetlighet och konsekvens de enstaka nationella litteraturhistorierna emellan. När vi t. ex. tittar lite närmare på tidsskedet mellan romantik och naturalism, visar sig i de sammanlagda framställningarna av svensk, dansk, norsk och isländsk litteratur en hel provkarta av olika termer. I svensk litteraturhistoria har termen "liberalism" fått hävd åtminstone i de tongivande nya översiktsverken (*Ny illustrerad svensk litteraturhistoria* III kallar hela perioden lapidariskt "liberalism", Tigerstedts *Svensk litteraturhistoria* "liberalism och senroman- [61] tik" – hos Schück-Warburg heter den "realism och efterhumanism"). I dansk litteraturhistoria råder en fullständig villervalla: bortsett från Andersens generationsindelning kallas perioden ca 1820–70 av Aage Kabell (*Faser af dansk digtning* 1959) "den poetiske realisme", av Niels Kofoed (*Hovedlinier i dansk litteratur*² 1968) "disharmonisk romantik og borgerlig realisme", den indelas i Politikens *Dansk Litteraturhistorie*² III i avsnitten "poetisk realisme og romantisme" 1820–40 och "mellem idé og virkelighed" 1840–70, av Billeskov Jansen (*Danmarks digtekunst* III, 1969) i "romantisme" och "folkelig romantik og romantisme", osv., medan den – som vi redan sett – av Lunding sammanfattas med romantiken i begreppet "Biedermeier". Bull-Paasches stora norska litteraturhistoria skär tidsskedet mitt itu och ägnar särskilda band åt litteraturen "fra 1814 til 50-årene" och "fra februarrevolusjonen til første verdenskrig", medan *Norges litteraturhistorie* II sammanfattar perioden med den intetsägande överskriften "fra Wergeland til Vinje" och delar upp den i underavsnitten "slekten fra 1814 og Henrik Wergeland", "poetisk realisme og nasjonalromantikk" och "folkdiktning". Isländsk litteraturhistoria har knappast något annat att bjuda på än termen "nationalromantik": Stefán Einarsson (*A History of Icelandic Literature* 1957) har ett kapitel "National Romanticism, 1830–1874", Heimir Pálsson (*Straumar og stefnur í íslenskum bókmenntum frá 1550*, 1978) sammanfattar hela tidsrymden 1830–1930 under ett och ger det överskriften "rómantík, raunsæi, nýrómantík" (med den realistiska strömningens början omkring 1880).

Det är klart att en del av dessa skillnader är sakligt motiverade (t. ex. av nationalromantikens stora betydelse i Norge och på Island omkring mitten av 1800-talet), men till större delen är de ganska onödiga och skymmer för de stora sammanhangen (den generella utvecklingen från romantik till en mera verklighetsnära poesi). Liknande exempel skulle man kunna nämna från andra litterära tidsskeden, och koordi-

nationen mellan litteraturhistorieskrivningen i Sverige, Danmark, Norge och på Island måste därför – åtminstone i fråga om periodiseringen – kallas minimal. Den har hittills endast i begränsad utsträckning tagit hänsyn till internordiskt-komparativa synpunkter; de få samnordiska litteraturhistoriska framställningar som finns har dels en rent kronologisk indelning²¹, dels en märklig blandning av övergripande och nationellt isolerade kapitel²², medan Jørgen Bukdahls översikt²³ består av en principiellt fortlöpande integrerad framställning med små kapitelenheter, varvid periodbegreppet kommer helt i skymundan.

3. Metoder, kriterier, begrepp

Det torde därmed vara klart att arbetet måste fortsättas för att vi skall komma fram till en sakligt välmotiverad, terminologiskt klar och konsekvent periodisering, som också erbjuder en säker grundval för komparativa studier mellan de olika nordiska nationallitteraturerna.

3.1. En del metodiska principer för detta arbete torde man lätt kunna enas om:

a) En meningsfull periodisering kan endast nås på en "gyllene medelväg" mellan empiriska fakta och abstraktion, mellan konkreta detaljer och generaliseringar, mellan ren uppgrävning av fakta och alltför omfattande, alltför abstrakta och allmänna begrepp. Vissa forskare har drivit abstraktionen så långt att de tror sig kunna sammanfatta hela periodutvecklingen i cykliska förlopp: Cazamian (för den engelska litteraturens del) i en växling mellan rationellt och irrationellt o. l.²⁴, Brandell (i första upplagan av sin översikt *Svensk litteratur 1900–1950*, 1958) i ett slags "dialektiskt spel mellan realism och symbolism"²⁵, Bolckmans²⁶ i ett regelbundet förlopp från det enkla över det komplicerade till det obegripliga och tillbaka till det enkla osv., men detta går utan tvivel för långt – det är knappast förenligt med den empiriska sanningen, är så allmänt att det inte gör någon praktisk nytta och framkallar tron på en metafysisk lagbundenhet som inte finns.

²¹ Se *Nordens litteratur*, 2 bd, redigeret af Mogens Brøndsted, København-Oslo-Lund 1972. På liknande sätt är *Samlerens antologi* (Kbh. 1977 ff.) uppdelad efter en kronologisk, men sakligt motiverad ordningsprincip.

²² Se Hilma Borelius, *Die nordischen Literaturen* (Handbuch der Literaturwissenschaft), Potsdam 1931, även *Grundzüge der neueren skandinavischen Literaturen*, hg. von Fritz Paul, Darmstadt 1982.

²³ *Nordisk digtning fra oldtiden til vore dage*, Kbh. 1956.

²⁴ Se Teesing (not 1), s. 111.

²⁵ Synpunkten är tydlig, men framträder inte särskilt markant, och i 2:a upplagan (Aldus 1967) lämnas den av författaren.

²⁶ *Om begreberne periode og udvikling*, i: *Nordisk litteraturhistorie – en bog til Brøndsted*, Odense 1978, s. 70–75.

b) Nyanser och variationer i helhetsbilden av en litterär period får inte slätas över, men de skall sammanfattas i ett överordnat begrepp som är så pass rymligt och elastiskt att det täcker dem i möjligaste mån – m. a. o. periodiseringsrastret (rutnätet) bör vara så pass "grovmaskigt" att det kan rymma så många varierande detaljer som möjligt. För att uttrycka det konkret: för litteraturen mellan ca 1820/30 och 1870 i dess helhet är både "liberalism", "romantism", "Biedermeier" o. l. för trånga begrepp, "realism" däremot för vitt och för allmänt, medan "poetisk realism" torde täcka åtminstone de flesta av tidsskedets litterära strömningar. Eller, för att nämna ytterligare ett exempel: summan av mer eller mindre antinaturalistiska strömningar omkring sekelskiftet kan varken betecknas med "symbolism", "psykologism", "dekadens" [62] e. l., medan å andra sidan "90-talet" eller "sekelskifte" i och för sig är för intetsägande, så att "nyromantik" återstår som den term som samtidigt är tillräckligt allmän och tillräckligt innehållsrik.

c) Periodbegrepp och periodtermer skall ligga så nära det litterära som möjligt. Detta krav förefaller utifrån vad som nyss blivit sagt närmast självklart och borde fr. a. utesluta rent kronologiska och politiskt-historiska termer. Det torde emellertid vara svårt att klara sig helt utan från början icke-litterär terminologi, eftersom termer som barock, rokok, realism, naturalism osv. är så allmänt vedertagna, och det torde därför vara riktigt att med Weisstein²⁷ formulera det terminologiska kravet så att primärt icke-litterära begrepp skall vara tillåtna såtillvida som den därmed åsyftade företeelsen kan tillskrivas en dominerande ställning också för litteraturen. Därmed är t. ex. det rent politiska uteslutet, däremot konst-, idéhistoriska och liknande begrepp ("impressionism", "reformation", "upplysning") tillåtna.

d) Det kan vara svårt att skilja mellan epok, period, fas o. l., men principiellt torde det vara lämpligast att hålla sig till det enligt vedertaget språkbruk "medelstora" begreppet period som det för utvecklingsförloppets indelning mest relevanta. Särskilt för den nyaste litteraturens del kan man emellertid knappast komma ifrån att även räkna med fasbegreppet (t. ex. kan man fråga sig, om det s. k. "50-talet" är en "period" eller bara en "fas" i modernismens utveckling). Däremot är det nog bäst att helt bortse från generationsbegreppet, då faran för en alltför schematisk användning av det förefaller alltför stor.

e) Kriterierna för sammanfattningen av litterära fenomen i perioder resp. för gränsdragningen mellan perioderna bör icke blott vara jämförbara med varandra, utan även så talrika som möjligt. Att det inte går att använda ena gången stilistiska, andra gången tematiska kriterier är klart, och likaså att det först då kan bli tal om en någorlunda säker periodindelning, när den byggs på hela knippen av kriterier.

3.2. När det gäller *kriterierna i detalj*, är det naturligtvis klart att de litteraturinterna bör stå i förgrunden. Denna synpunkt har särskilt renodlats av den tyska "geistes-

²⁷ Ulrich Weisstein, *Einführung in die vergleichende Literaturwissenschaft*, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz 1968, s. 130.

wissenschaftliche” skolan i början av detta århundrade och hävdas ännu så sent som 1966 ensidigt av Teesing i Merker-Stammlers *Reallexikon*², där denne förordar en periodisering som uteslutande bygger på litteraturspecifika kriterier och varnar för en indelning “efter politiska, sociologiska, språkliga eller allmänt-kulturella synpunkter”. Efter ett par decenniers intensiva litteratursociologiska forskningar torde emellertid i dag de flesta vara ense om att även litteraturens relationer till extralitterära fakta är viktiga och bör beaktas i förbindelse med periodiseringsfrågor. Av nordiska forskare som har yttrat sig i detta sammanhang framhåller Langholm att periodiseringen måste balanseras mellan de ytterliggående uppfattningarna av konstverket som något absolut och som direkt beroende av historiskt-sociologiska faktorer, och han nämner “alla det sociala och historiska livets faktorer” som en av determinantnivåerna vid ett konstverks tillkomst. Uffe Andreassen²⁸ anser att ideologierna i sitt beroende av den politiska, sociala och ekonomiska historien utgör den lämpligaste grundvalen för periodindelningen, medan författarna till *Dansk litteraturhistorie* visserligen också räknar med litteraturinterna faktorer som kontinuitet och diskontinuitet, men f. ö. ger litteraturens beroende av socioekonomiska faktorer högsta prioritet och behandlar litteraturen inom ramen av perioder som ensidigt bestäms av samhällstyper (jfr ovan s. [60]).

Enligt min mening kan de för periodiseringen relevanta kriterierna lämpligast indelas i tre kategorier:

- litteraturinterna kriterier:
 - form och stil
 - genre(r)
 - innehåll, teman, motiv
 - ideologisk/idéhistorisk anknytning, eventuellt relevans för idédebatt
 - poetologisk teori
 - receptionshistoria
- litteratursociologiska kriterier:
 - bildningens, skolväsendets och vetenskapernas historia, den litterära institutionen inkl. litterära gruppbildningar, författarsociologi, publikens smak
- litteraturexterna relationer:
 - till politiska förhållanden
 - till socioekonomiska förhållanden, social skiktning

Av intresse är i och för sig också förhållandet mellan litteraturen och andra konstarter, men i fråga om periodisering torde det här förekomma så många avvikelser och skillnader att det knappast låter sig göras att dra in det systematiskt. Vad som f. ö. har sammanställts i de tre kategorierna, utgör [63] ett raster (med tre “huvudrutor” och en rad “underavdelningar”) som torde vara representativt och därmed kunna

²⁸ *Debatten om “virkeligheden” i Danmark 1840–70*, i: *Nordisk litteraturhistorie – en bog til Brøndsted*, s. 159–172.

användas som trygg basis för periodiseringar. Någon direkt kausalrelation i form av en (vulgär)marxistisk ordningsföljd från politiskt-socioekonomiska över litteratursociologiska till litterära fenomen innebär schemat inte; syftet är huvudsakligen att visa upp paralleller mellan de tre kategorierna med deras underavdelningar: de skall först och främst belysa, inte förklara varandra, och detta bör man komma ihåg, när jag i mitt eget periodiseringsförslag av praktiska skäl kommer att vända upp och ner på kategoriernas ordningsföljd och för varje period nämner de politiska och socioekonomiska förhållandena först.

3.3. Fördelen av ett sådant schema är att det omfattar ett brett spektrum av kriterier och därmed erbjuder en garanti mot en alltför slumpmässig periodindelning. Men därtill kommer flera andra krav: tidsavgränsningen skall företas så noga som möjligt utan att bli alltför schematisk, och perioderna skall inte bara vara diakroniskt (vertikalt) jämförbara med varandra inom de enstaka nordiska litteraturerna, utan det skall också vara möjligt att göra synkroniska (horisontella) jämförelser mellan parallella perioder i de olika litteraturerna. Av det sistnämnda skälet borde ett nytt periodiseringsförslag också försöka undvika olika termer i svensk, dansk osv. litteraturhistoria för i stort sett samma sak (t. ex. "Liberalism" i svensk/"Poetisk realism" i dansk litteratur); olika termer för samma parallella tidsskede skall vara strängt sakligt motiverade (t. ex. skall begreppet "nationalromantik" begränsas till norsk, isländsk, finlandssvensk och möjl. färöisk litteratur, där den litterära strömningen var ett led i den nationella frigörelsen; "symbolism" borde kanske inskränkas till den litterära rörelsen omkring tidskriften *Taarnet* i Danmark, som medvetet anknöt till fransk symbolism).

3.4. En komparativ periodisering för hela den nordiska litteraturhistorien är enligt min mening särskilt angelägen. Principer, metoder och termer för periodiseringen bör vara av en beskaffenhet som gör det möjligt att få ett bättre grepp om förhållandet mellan de nordiska nationallitteraturerna i deras historiska utvecklingsförlopp. Det finns visserligen inte så få forskare som ifrågasätter, att svensk, dansk och norsk – för att inte tala om isländsk och färöisk – litteratur hör närmare ihop. På Greifswald-kongressen hördes det flera röster som framhöll bristen på enhet i det inter-skandinaviska litteraturlandskapet: Ph. M. Mitchell, som redan 1978 hade publicerat en uppsats med den ganska ironiska titeln *Litteraturen der ikke er*²⁹, framhöll ännu en gång i sitt föredrag³⁰ att det under nyare tid inte hade existerat någon enhetlig nordisk litteratur och att det därför inte kunde bli frågan om någon enhetlig indelning. Hans Kuhn talade i sitt bidrag³¹ fr. a. om bristen på internordiska intressen inom skandinavisk litteraturvetenskap och ställde frågan, om kanske den nordiska kulturgemenskapen bara hade varit skandinavisternas dröm på 1800-talet, men

²⁹ I: Nordisk litteraturhistorie – en bog til Brøndsted, s. 3–13.

³⁰ *Zur Periodisierung – auch in der skandinavischen Literaturgeschichte*, i: Die nordischen Literaturen (not 2), s. 140–145.

³¹ *Skandinavische Literaturgeschichte – eine Illusion?*, a. a., s. 200–208.

han menar, att ett jämförande betraktelsesätt oavsett allt vad som skiljer kan göra sin nytta. Betydligt mera positiv är Bernt Olsson i sin uppsats *Lyrisk modernism i Sverige och Danmark*³², även om också han är medveten om att ett mera intensivt litterärt utbyte de nordiska länderna emellan i stort sett är begränsat till 1800-talet; han menar trots allt att "det finns sannolikt fler kontakter än vad litteraturhistorien har sett" (bl. a. i form av svenska impulser i den danska modernismen) och kräver rent ut att det en gång skulle skrivas "en verklig nordisk litteraturhistoria, en där kontakter och paralleller stod i centrum". Även om jag skulle lägga lika stor vikt vid skillnader och avvikelser som vid paralleller, överensstämmer en sådan syn ganska noga med mina egna intentioner:

Studiet och utforskningen av nordisk litteraturhistoria borde göras mera komparativa. Faktum är ju att det åtminstone periodvis har skett ett mycket intensivt utbyte eller att det åtminstone har förekommit påfallande parallella fenomen – icke blott på 1800-talet, utan även t. ex. i den stora nyrealistiska vågen i början av 1900-talet (som ju står i ganska markant motsats till exempelvis samtida tysk litteratur), i den socialkritiska och psykologiserande 30-talslitteraturen osv. Att dessutom åtminstone svensk, dansk och norsk litteratur tillhör nära besläktade språk och att man trots alla reservationer både förr och nu i inte ringa mån kan tala om en nordisk kulturgemenskap, borde redan i och för sig vara tillräckligt som motivation för en internordisk syn på litteraturhistorien och det litterära livet överhuvudtaget³³. En komparativ periodiserings fördelar ligger därvid i öppen dag: först genom en stringent jämförelse av perioderna kan litteraturhistorikern få grepp om det intrikata samspelet av kongruens och divergens mellan de olika nordiska litteraturena, om tidsförskjutningar mellan parallella perioder i dem (t. ex. mellan dansk och svensk romantik, men även i fråga om den poetiska realismens eller nyrealismens början osv.) o. l. – dvs. tack vare en strängt genomförd komparativ periodisering kan vi få fram en precisare bild av helhetsförloppet i den nordiska litteraturens historia, av nationallitteraturernas ömsesidiga förhållande vid olika tider och av dess allmänt kulturella och historiskt-sociologiska bakgrund i de respektiva länderna, och denna helhetsbild skulle sedan i sin tur kunna tjäna som bas för ytterligare jämförelser – med utomnordisk litteratur, fr. a. med tysk litteraturhistoria.

4. Förslag till en komparativ periodisering (från ca 1520)

Enligt i det föregående skisserade principer och med hjälp av tabellen* skall jag i det följande framlägga ett förslag till en komparativ periodisering av hela den nordiska

³² Tidskrift för litteraturvetenskap 9 (1980), s. 87–105.

³³ En liknande syn företräder Mogens Brøndsted i *Arbejdsrapport om en nordisk litteraturhistorie*, Norsk litterær årbok 1968, s. 211–220; jfr även Sven H. Rossel, *Einige Überlegungen zur Geschichtsschreibung der fünf nordischen Literaturen*, i: Die nordischen Literaturen (not 2), s. 499–505.

* Im Aufsatz = s. [65] – Anm. d. Hrsg.

litteraturen från och med ca 1520. Förslaget överensstämmer i stort sett med den modell som jag presenterade i mitt bidrag till Greifswald-kongressen³⁴, men det har (bortsett från rättelsen av de många fel som där smugit in sig på tabellen) kompletterats och utvidgats samt kommenteras utförligare, till en viss grad under särskilt hänsynstagande till svensk litteraturhistoria.

4.1. Först ett par preliminaries!

a) Att det brukar vara svårt att någorlunda precist avgränsa perioderna i tiden, är en känd sak och en av huvudorsakerna till att så många är skeptiska mot periodiseringen överhuvudtaget. Principen för den följande framställningen har varit att dra gränserna efter början och varaktighet hos ett flertal dominanta litterära novationer. Att på detta sätt dra bestämda (och med årtal försedda) gränser tycks ju bryta mot en naturlig utvecklings lagar och kan därför förefalla problematiskt. Periodiseringsförslaget får emellertid inte tas för bokstavligt: det är i huvudsak statistiskt, konstaterande, schematiskt, och dess sanningshalt är därför begränsad; det är inte mycket mera än ett slags "första hjälp" och orienteringsmedel, som i varje utförligare framställning måste kompletteras med en utredning av utvecklingsprocessens dynamik. Att en redogörelse för denna dynamik i allmänhet ligger utom ramen för denna korta uppsats, är klart, men hänsyn till utvecklingsfaktorn skall dock tas på enstaka punkter.

b) Ett par allmänna (och f. ö. välkända) resultat av den jämförande periodiseringen kan nämnas redan här: den bekräftar först och främst att svensk och dansk litteraturutveckling – bortsett från en del nyanser och tidsförskjutningar – löper parallellt – redan det ett resultat som i icke ringa grad vederlägger den påstådda bristen på enhet och sammanhang i den nordiska litteraturen! Norsk litteraturhistoria visar en i väsentliga avseenden avvikande profil: den norska litteraturens utveckling är fr. a. i början försenad; bortsett från den muntliga folkdiktningen och några pionjärer som Peter Dass och diktarkretsen kring Det norske Selskab börjar den först efter 1814 och är långt in på 1800-talet i hög grad präglad av den nationella kulturkampen, och även sedan den i och med det moderna genombrottet har hunnit ifatt grannlänternas litteratur, bevarar den fortfarande en viss särprägel: vad som i min framställning inte blir tillräckligt tydligt, är fr. a. koexistensen av två nationallitteraturer med var sin egen tradition. Ännu mera utpräglad och långvarig är den isländska litteraturens särställning: Här förekommer det visserligen ända från början litterära fenomen (författare, genrer, enstaka verk) som utan vidare kan jämföras med företeelser i den övriga nordiska litteraturen: reformatoriska skrifter på 1500-talet, andlig och världslig barockdiktning på 1600-talet, lärda aktiviteter från och med ca 1600, men allt detta är "inbäddat" i en bred folklig ström av saga- och rímur-tradition, och även senare: under 1800-talet och långt in på 1900-talet lever isländsk litteratur under

³⁴ Jfr not 7.

särskilda villkor; icke blott står nästan hela 1800-tals- och sekelskifteslitteraturen i national- och nyromantikens tecken, utan den moderna samhällsutvecklingen börjar så sent på Island, att även litteraturen genomgår sin stora strömkantring, sin egentliga "modernisering" först vid tiden omkring första världskriget. Den färöiska litteraturens utveckling är ännu mera egenartad: sedan den gamla folkdiktningen under senare delen av 1800-talet börjat avlösas av en ny litteratur på modersmålet, genomgår denna under loppet av knappt 100 år så snabba förändringar fram mot det moderna, att man rentav kan tala om en paradigmatiske utveckling av en ung nationallitteratur från det nationellt bundna till det inter- eller övernationella³⁵.

I och för sig borde kanske också finlandssvensk litteratur behandlas för sig, och dess utvecklingsförlopp skulle då i ganska hög grad likna den norska litteraturens, men jag har valt att slå ihop den med rikssvensk litteratur – något som man borde hålla i minnet vid bedömningen av vissa periodbegrepp: t. ex. bygger "perioden" eller "fasen" expressio- [66] nism och tidig modernism 1915–30 i hög grad på just de finlandssvenska förhållandena³⁶!

4.2. Använt på den nyare nordiska litteraturens *tidigaste skede* skulle det tredelade schemat kunna se ut ungefär så här:

A. Politiska och socioekonomiska förhållanden: Den senmedeltida Kalmar-unionen upplöses i och med att Gustav Vasa 1523 blir kung i ett nytt självständigt Sverige, som under de närmaste 100–150 åren kämpar sig fram till en stormaktsposition. Från och med 1523 finns det två nationalstater i Norden (Sverige och Danmark-Norge med Island osv.), deras ömsesidiga förhållande är tills vidare oftast antagonistiskt. Båda två genomför, oberoende av varandra, reformationen och uppriktar var sin nationella kyrka. Den gamla kyrkans egendom blir indragen.

B. Den andliga odlingen präglas fr. a. av de religiösa frågorna i förbindelse med reformationen och av lärda humanistiska aktiviteter. Särskilt i Sverige är det påtagligt, hur den allmänna bildningen och skolväsendet på grund av de gamla kyrkliga skolornas förfall upplever en nedgångstid, men även i Danmark är det tydligt, hur de andliga resurserna koncentreras kring det kyrkligt-religiösa. Även på Island ges det nästan uteslutande ut religiösa tryckalster, medan den världslig-folkliga litteraturen lever i en annan, icke-officiell offentlighetsram.

C. I litteraturen kan vi skilja mellan en folklig nivå – med folkvisor som fortsätter medeltida muntlig tradition och så småningom blir upptecknade i visböcker, och ev. s. k. folkböcker, som för det mesta består av översättningar och bearbetningar av internationell underhållningslitteratur – och "högre litteratur". Denna senare präglas så att säga fullständigt av reformation och humanistisk lärdom: psalmen, den andliga

³⁵ Jfr O. Bandle, *Modern färöisk litteratur – en paradigmatiske utveckling*, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Årsbok 1982, s. 96–109.

³⁶ Den finskspråkiga litteraturen borde kanske integreras i ett allnordiskt periodiseringsschema, men denna fråga måste jag i brist på kompetens lämna öppen.

	Sverige	Danmark	Norge	Island	Färöarna
1500-talet	reformation och humanism 1520–1650	reformation och humanism 1520–1620		reformation, religiös och världslig barockdiktning, humanism, folkliga traditioner 1550–1750	folkliga traditioner
1600-talet	barock 1650–1720	barock 1620–1720			
1700-talet	upplysning (och rokokon) 1720–70	upplysning (och rokokon) 1720–70			
1800-talet	senklassicism (gustaviansk diktning) och förromantik 1770–1810	senklassicism och förromantik (sentimentalism) 1770–1800		upplysning 1750–1830	den moderna litteraturens förberedelse
	romantik 1810–30	romantik 1800–20/30	(romantik 1810–30)		
	poetisk realism (senromantik, social realism, liberalistisk idealism) 1830–70/80	poetisk realism (senromantik, lokalrealism, Biedermeier, idékritik osv.) 1820/30–70	poetisk realism (senromantik och nationalpedagogik, det nationella genombrottet, beg. kritisk realism) 1830–70	nationalromantik 1830–80	
	naturalism (och kritisk realism) 1870–90	naturalism-impresionism 1870–90	naturalism och kritisk realism 1870–90	tidig realism 1880–1920 (nationalrealism 1895–1920)	det nationella genombrottet (nationalromantik och nationalrealism)
1910	nyrealism 1910 ff.	nyrealism 1900 ff.	nyrealism 1910 ff.	nyromantik (symbolism) 1895–1920	övergång till (ny)romantiska och nyrealistiska former
1920	expressionism och tidig modernism 1915–30	expressionism och tidig modernism 1915 ff.	naturmysticism (nyrom. tradition) och spår av expressionism	individualistiskt uppror mot traditionen 1920–30	
1930	mellankrigstidens (lyriska) tradition 1920–40	mellankrigstidens (lyriska) tradition 1920–40			
	kritisk realism 1925(–40)	kritisk realism 1925(–40)	kritisk och psykologisk realism 1920–40	mellankrigstidens nationella tradition 1920–40/50	
1945	modernismens genombrott 1930 ff.	den gryende modernismen 1930 ff.	ansatser till modernism 1930 ff.	kritisk och psykologisk realism 1925 ff.	
1960/65	modernismens blomstringstid	modernismens blomstringstid	modernismens genombrott	modernism och engagerad realism	modernism och engagerad realism
	ny engagerad realism	ny engagerad realism			

visan odlas i anslutning till fr. a. tyska förebilder, men även – särskilt i fråga om versbyggnad – till medeltida inhemska traditioner; prosan domineras av reformationsskrifter, kyrklig litteratur (bibelöversättningar, predikosamlingar, uppbyggelseböcker, även pamfletter osv.) och av humanistisk historieskrivning; därjämte förekommer skoldramat med fr. a. bibliska och nationalhistoriska ämnen. Dessa genrer dominerar litteraturen ända in på 1600-talet, och det torde därför vara lämpligt att beteckna detta tidsskede med "*reformation och humanism*". Trots den politiska skilsmässan råder i stort sett samma litterära situation i Sverige och i Danmark, men tidfästningen av periodens slut måste väl vara lite olika i svensk och dansk litteratur: i svensk litteratur kommer det – bortsett från övergångsgestalten Lars Wivallius – ingenting nytt in i bilden förrän omkring mitten av 1600-talet, medan Danmark redan på 1620-talet hos Anders Arrebo får sin fullt utvecklade konstdiktning enligt senrenässansens program att överföra antikt-senlatinska former på nationalspråklig litteratur.

4.3. Näst följande period kan för både den svenska och den danska litteraturens del anses gälla till ca 1720 och kallas "*barock*":

A. Under denna tid upplever Sverige höjdpunkten av sin stormaktsposition som hade byggts upp huvudsakligen sedan 1620-talet (Gustav Adolf); även Danmark är trots nederlag och förluster fortfarande ett stort rike med betydande andliga och materiella resurser. Viktig för det kulturella klimatet är emellertid fr. a. kungamakts starka ställning inom ramen av en absolutistisk statsordning, som i Danmark blev formellt införd 1661, medan adels- och kronogodsreduktionen och flera riksdagsbeslut från 1680-talet i praktiken gav samma resultat i Sverige. Absolutismen med sin strikt genomförda ståndshierarki (kung/högadel/lågadel/borgare) och den ortodoxa statskyrkan (etablerad både i Sverige och i Danmark under 1610-talet) stöder varandra inbördes och är uttryck för den tidens ideal av en av Gud bestämd allmän ordo (kungadömet av Guds nåde). Icke minst genom deltagandet i europeiska krig (30-åriga kriget, det stora nordiska kriget i början på 1700-talet) blir kontakterna med utlandet/kontinenten (Tyskland, men även Frankrike) intensifierade, de nordiska länderna öppnar sig mot världen.

B. Bildnings- och kunskapssträvandena intensifieras i enlighet med allmänt europeiska tendenser, och samtidigt blir de mångfaldigare: naturvetenskapen tar ett första uppsving även i Norden; humanistisk forskning förs över i den "nordiska renässansens" historisk-antikvariska strävanden, icke minst i Sverige odlas modersmålet medvetet – det är "den lärda tiden", en lärdomens första glansperiod. De bildades skikt är visserligen fortfarande litet, i stort sett begränsat till höviskt-adliga kretsar, prästerskap och akademiker; den litterära institutionen håller sig i stort sett inom denna ram och är därmed huvudsakligen bestämd av mecenatsystemet, även om det också förekommer diktande vagabonder och bohemer och även om också antihöviska röster gör sig gällande.

C. Av dessa faktorer präglas – om vi bortser från [67] det folkliga “bottenskiktet”, folkböckerna och skillingtrycken som samtidigt florerar, osv. – den litterära produktionen. Det är nu som en konstdiktning på modersmålet skapas på grundval av europeiskt-antika resp. romanska traditioner – i Sverige är fr. a. Stiernhielm, i Danmark Arrebo och Kingo de stora nyskaparna. En elaborerad metrik med tyska, franska och antika mönster (hexameter, alexandrin, oktav, sonett osv.) och raffinerade stilmedel (retoriska grepp, en blomstrande metaforik och emblemantik) blir introducerade – särskilt i svensk diktning, som har det bredaste spektret av former och stilarter, medan dansk diktning huvudsakligen koncentrerar sig på hexameter, alexandrin och mera sångbara, om än elaborerade former. De viktigaste genrerna är lyrik (religiös lyrik och sällskapsdiktning i olika former såsom personal- och representationsdiktning vid sidan om lättare genrer som dryckesvisa och pastoral), vers-epos (på hexameter eller alexandrin), opera, sångspel och balett, lärd prosa; mindre framträdande: drama, berättande prosa. Innehåll och tematik bestäms huvudsakligen av tidens religiösa och höviska ideal, stoffet kan vara antikt (t. ex. Stiernhielms *Herkules*), men temat och budskapet är ofta religiösa eller moraliska, ofta antitetiskt formulerade på grundval av tidens dualistiska världsåskådning, medan å andra sidan också det världsligt-höviska i form av persondyrkan, pastoral eskapism eller också backanalisk uppsluppenhet intar en viktig plats. Litteraturens framsteg, dess etablering som elaborerad konstform och dess internationella relationer visas icke minst av det faktum, att det under denna period för första gången skrivs poetologiska läroböcker.

Man kan vara tveksam om benämningen på denna period. Termen “barock” saknar gammal hävd i nordisk litteraturhistoria; som egentlig periodbeteckning användes den först av Wilhelm Friese i *Nordische Barockdichtung* 1968 och Ejnar Thomsen i *Barokken i dansk digtning* 1971³⁷, och man frågar sig om den uppfyller kravet på en konstens dominans över litteraturen. Det är emellertid säkert att även nordisk barockdiktning har en hel del gemensamma drag med den tidens skulptur, arkitektur osv., och fr. a. har termen fördelen av den historiskt välmotiverade anknytningen till barocklitteraturen i andra länder, främst Tyskland, vars diktning framför andras varit förebild för nordisk barock.

4.4. Tiden omkring 1720 innebär inte – varken inrikespolitiskt-socialt eller kulturellt och konstnärligt – ett radikalt brott, inte ens i Sverige, där icke blott Stormaktstiden avlöses av Frihetstiden, utan även en första litterär storhetstid går mot

³⁷ Som stilbegrepp för en del av 1600-talets litteratur används ordet “barock” visserligen redan av Ulla Albeck, *Dansk Barok og Holberg*, Acta Philologica Scandinavica 11 (1936), s. 174, Carl S. Petersen i den stora danska litteraturhistorien (i undertiteln “Barockpoesi og gryende Klassik”) och av C. Fehrman i Ny illustrerad svensk litteraturhistoria (i undertiteln “Karolinsk barock och klassicism”). Om barock-begreppets historia i nordisk forskning se f. ö. Friese s. 11 ff.

sitt slut: Runius, som förebådar en mera demokratisk-antihövvisk, enkel-rationell diktning, å ena sidan, Dalins och Linnés författarskap, där en hel del av den äldre tidens stilformer och livshållning lever kvar, å andra sidan visar tydligt, hur relativt varje gränsdragning måste uppfattas. Men samtidigt som vi håller detta klart för oss, kan vi utan tvekan tala om en ny litterär period, som – både i svensk och dansk litteratur – omfattar ca 50 år fram till ca 1770:

A. Slutet av det stora nordiska kriget innebär för Sveriges del icke blott slutet på stormaktsposition och stormaktspolitik, utan även en försvagning av kungamakten och en uppgång för adel och borgerligt-demokratiska element. Därmed får den sociala strukturen på sätt och vis en liknande karaktär som i Danmark, där borgerskap och ny adel bygger ut sin ända från enväldets början förbättrade ställning inom ramen av en f. ö. intakt absolut monarki. Den borgerliga friheten är relativt rymlig i båda länderna, ståndscirkulationen ökar, särskilt i Sverige tar teknik (med en rad viktiga uppfinningar) och industri ett snabbt uppsving och omstruktureras det ekonomiska livet efter merkantilismens målsättningar. Åtminstone i Stockholm och Köpenhamn kan man numera tala om urbant liv och urban livshållning.

B. Idéhistoriskt central är receptionen av den europeiska upplysningen (genom fr. a. Holberg och Dalin) med allt vad detta innebär: det barocka ordotänkandets upplösning, människan och hennes förnuft som tingvärldens centrum och måttstock, sekulariserat tänkesätt, optimism, tolerans och humanitetsideal. Upplösningen av den barocka gudsbestämda och hierarkiska ordningen leder å ena sidan till en mera verklighetsnära, praktisk livshållning, till borgerligt medvetande och borgerlig moral, å andra sidan också till en religiositet utanför dogmen, till ett mera omedelbart förhållande mellan människa och gud i form av pietistiska strömningar, som i Danmark under Christian VI:s tid blir s. a. s. officiellt erkända, i Sverige däremot hårt förföljda (däremot når mystiken i Sverige en höjdpunkt i Swedenborgs personlighet och verk). Naturvetenskapen, men även humaniora såsom historieforskningen blomstrar, språken börjar normeras i rationalismens och det ökande bildningsbehovets tecken. De konstnärliga aktiviteterna utvidgas, teatern får fotfäste också utanför kungahovet (särskilt i Danmark med Holberg). Den litterära institutionen börjar småningom ändras: författarna skriver inte [68] längre bara för sina mecenater, utan talar till en bredare publik (särskilt tydligt i form av moraliska veckotidningar), en första början till förlagsväsendet kan skymtas (t. ex. i Dalins prenumerationssystem), även om den läsande publiken i de nordiska länderna fortfarande är mycket liten (endast några få procent t. ex. i Sverige); litterära föreningar och akademier börjar grundas (Vitterhetsakademien i Stockholm 1753).

C. I litteraturens former gör sig fr. a. fransk-klassicismiska förebilder gällande. Någon egentlig upplösning av den barocka regelprincipen kan det därför knappast bli fråga om, snarast ett mildrande eller en moderering: alexandrinen blir smidigare (dess cesur blir mindre kraftig); lyriken begagnar sig med förkärlek av lätta, lekfulla, rikt varierande, snirklade former utan att slå av på kraven på klassisk regelbunden-

het. Konstprosan blir delvis mera enkel och rationell (Dalin), men därjämte vidareförs prosamönster av äldre retorik eller lärd stil (Linné), medan särskilt Holbergs komedier i väsentlig grad närmar sig talspråket.

Som genrer odlas särskilt lyriken: poésie fugitive (t. ex. Dalin), sällsapsvisa, anakreontisk sång (Bellman), religiös lyrik – delvis i renaste rokokoformer (Brorson) –, men även personlig lyrik av en hittills okänd individualistisk karaktär (Nordenflycht). Större genrer i bunden form är pastoral idyll, lärodikt och satir. Tack vare teaterns förbättrade villkor ökas den dramatiska produktionen med både klassicistiska tragedier på alexandrin, men alldeles särskilt karaktärskomedien som upplysningstidens mest gynnade form. Prosa används dessutom i olika genrer som lärda skrifter, veckotidningar och annan moraliskt-resonerande litteratur, historisk och topografisk litteratur i rationalismens tecken, memoarer, reseberättelser o. a., medan fiktionsprosan fortfarande ligger perifert.

Om vi uppfattar pietismen som komplementär till rationalismen och även tar hänsyn till svensk och dansk litteraturs utomnordiska relationer, förefaller det rimligast att kalla denna period för *upplysningstiden*. Frågan är bara, huruvida även termen rokokoko är aktuell i sammanhanget. Det råder väl enighet om att "rokoko" inte avser ett självständigt tidsskede i 1700-talets litteraturhistoria, det är snarast frågan om vissa särskilda drag inom upplysningstidens litteratur – dels formella (det lätta och lekande, så som det också kan förekomma i religiös lyrik), dels innehållsiga (förkärlek för det pastorala, det skämtsamma och erotiskt pikanta). Eftersom sådana drag förekommer hos flera av periodens mest framstående diktare (Bellman, Creutz osv.), vore det nog lämpligast att använda dubbelbeteckningen "*upplysning och rokokoko*" eller sätta termen rokokoko inom parentes bakom huvudtermen "upplysning".

4.5. Vid övergången till nästa period är det i ännu mindre grad än vid tidigare tillfällen fråga om en skarp gräns. Många kulturella och litterära drag som omtalats i föregående avsnitt är i själva verket karakteristiska för hela 1700-talet och dröjer delvis kvar ända ett stycke in på 1800-talet: hövisk kultur förblir – särskilt i Sverige – dominerande fram till århundradets slut, rationalistiskt tänkande och religiös skepsis råder i vida kretsar också under århundradets sista decennier, på samma sätt som de irrationalistiska och sentimentala strömningar som nu blir mera framträdande, har sina förelöpare i pietistiska, mystiska och ockultistiska tendenser mitt i upplysningstiden; fransk-klassicistiska stilideal förblir bestämmande för stora delar av litteraturen, och det odlas fortfarande i stort sett samma genrer som förut (särskilt lyrik, epik i kortformat, memoarböcker o. l.). Någon markant principiell skillnad mellan århundradets mitt och dess slut kan man alltså inte tala om; när 1700-talets sista årtionden här liksom i många andra litteraturhistoriska framställningar skils ut som en särskild period, beror det på följande synpunkter:

5. klassicistisk diktning efter franskt mönster och i strängt rationalistisk anda upplever en sista blomstringstid, som är mera ytterliggående än det tidigare 1700-talets klassicism och som står i ganska markant motsats till exempelvis

samtidig tysk litteratur; detta är särskilt påtagligt i den svenska "gustavianska" diktningen, men även i en del av tidens danska litteratur, särskilt i kretsen kring det 1772 grundade Norske Selskab,

- vid sidan om denna klassicistiska litteratur gör sig förromantiska strömningar alltmera gällande,
- samtidigt går svensk och dansk litteratur på allvar isär: med svensk klassicistisk dominans under Gustav III:s inflytande gentemot de på grund av den tysk-danska kultursymbiosen mycket kraftigare framträdande förromantiska strömningarna i Danmark.

Sammanfattningsvis kan den nya perioden karakteriseras på följande sätt:

A. Efter Gustav III:s statskupp 1772 har Sverige återfått sin absoluta monarki i något upplyst form, det försöker sig återigen på en aktiv expansiv utri- [69] kespolitik, det politiska och kulturella livet koncentrerar sig kring kungliga hovet och huvudstaden, allt är anlagt på ståt och representation (trots ökande ekonomiska svårigheter), kungen ingriper i egen person i kulturlivet, adelns och borgerskapets ställning är svag. I Danmark råder under kronprinsens, den senare Fredrik VI:s relativt reformvänliga regim ett jämförelsevis liberalt klimat, det pågår en politisk debatt, många intresserar sig för den franska revolutionen, adel (särskilt den tyskspråkiga) och borgerskap har en mycket större betydelse än i Sverige, det finns större svängrum för individuella kulturinsatser.

B. Kulturlivet öppnas ännu mera än förut mot kontinenten (i Sverige huvudsakligen mot Frankrike, i Danmark mot Tyskland) och även mot England. Den litterära institutionen är visserligen fortfarande i hög grad beroende av mecenater, men det litterära och allmänt-kulturella livet blir ändå rikare och mångfaldigare: litterära sällskap och akademier blomstrar, den allmänna alfabetiseringen fortskrider och både i Danmark och Sverige utges för första gången tidningar i mera modern mening. Trots alla skillnader mellan Sverige och Danmark finns det också en hel del likheter i kunskaps- och smakintressen: icke blott för fransk-klassicismen, utan även för nordisk historia och fornkonst (t. o. m. hos Gustav III går fransk smakriktning och nationellt kulturintresse hand i hand).

C. Litterärt markeras den nya perioden gentemot den föregående huvudsakligen av

- rationalistisk tankelyriks dominans i Sverige (Kellgren o. a.),

III. förkärlek för den komiska versberättelsen särskilt i Danmark, men även i Sverige (A. M. Lenngren),

2. ökande betydelse av nationella (nationalhistoriska och fornordisk-mytologiska) motiv, fr. a. i dramatiken,
1. rousseauanska, panteistiska och (ny)platoniska strömningar (Thorild, Baggesen),

- sentimentala tendenser (delvis i förbindelse med nya, friare former) som åtminstone i den danska litteraturen icke blott gör sig gällande i lyrik (och dramatik, hos Ewald) utan även i tillkomsten av en sentimental prosa (särskilt hos Baggesen),
- 1. ökande betydelse av diktarens individualitet, uppfattningen av skalden som förkunnare och geni (Ewald),
- 4. reserverad reception av den föregående periodens litteratur³⁸.

På grund av periodens dubbelansikte torde det vara svårt att ge den en enkel etikett; därtill kommer skiljaktigheterna mellan svensk och dansk litteratur, som på något sätt borde komma till uttryck i själva benämningen. Även om de kan förefalla lite för långa och otympliga, skulle jag vilja föreslå periodnamnen "*senklassicism (gustaviansk diktning) och förromantik*" resp. "*senklassicism och förromantik (sentimentalism)*".

4.6. Med termen "förromantik" antyds att den näst följande perioden, som vanligen brukar kallas romantiken, på olika sätt förbereds redan under detta tidsskede, och i synnerhet i dansk litteratur finns det en del övergångsgestalter som var på sitt sätt leder över från den ena till den andra perioden (särskilt tydligt Schack-Staffeldt). Men ändå innebär övergången till 1800-talet en ovanligt kraftig litterär cesur som icke minst finner stöd i den nya generationens egen medvetenhet.

A. Även om de nordiska länderna inte drabbas direkt av den franska expansionen, medför dock den napoleonska tiden också för dem både yttre faror och inre omskakningar: sociala strukturer blir mer än tidigare ifrågasatta, under 1800-talets andra årtionde råkar stora delar av Norden (särskilt Danmark och Norge) ut för allvarliga ekonomiska kriser, Danmark mister Norge. Farorna som hotar de nordiska folken utifrån, framkallar som något positivt ett ökat nationellt medvetande, men för övrigt skapas det på det inrikespolitiska planet varken i Sverige eller Danmark något avgörande nytt: trots vissa revolutionära rörelser (Gustav IV:s avsättning och skapandet av en ny grundlag i Sverige, utbredda sympatier med franska revolutionen i Danmark) kvarstår i slutet av den napoleonska tiden de gamla konservativ-hierarkiska strukturerna, bland progressiva krafter råder en utbredd känsla av frustration. Det nya Norge får visserligen sin demokratisk-progressiva Eidsvollförfattning 1814, men blir samtidigt tvungen att (tills vidare) förhålla sig lojalt mot den övermäktiga unionspartnern.

B. Det allmänna kulturella klimatet är därför tills vidare snarast konservativt. I måleri, skulptur och arkitektur dominerar nyklassicismen som den av de mäktiga akademierna föreskrivna smakriktningen. Gustav IV Adolfs kulturfientlighet riktar sig både mot bestående institutioner och mot varje form av konstnärliga innovatio-

³⁸ Se t. ex. om den kylliga Holberg-receptionen omkr. 1750 hos Sven Møller Kristensen, *Den dobbelte Eros*, Kbh. 1967, s. 7 f.

ner. De konst- och litteraturintresserade utgör fortfarande ett ganska litet socialt skikt, den litterära institutionen genomgår ännu [70] inte någon radikal förändring, den marknadsorienterade bokproduktionen är fortfarande ganska begränsad, medan åtminstone en akademisk elit är i högsta grad mottaglig för idéer och litterära impulser från utlandet, främst Tyskland. Det är just dessa faktorer som utgör bakgrunden och förutsättningarna för den nordiska romantikens specifika karaktär. De förklarar åtminstone till en stor del, varför den litterära blomstring som romantiken i Sverige och Danmark utan tvekan innebär, sammanfaller med en tid av politiska faror och sociala frustrationer. Romantiken är en elitär litteratur, den uppbärs i stor utsträckning av akademiker (professorer, präster) och deras idealistiskt präglade intressen för tysk filosofi, klassisk-romantisk tysk diktning och kristen religion och etik, som hos dem ofta(st) ingår en syntes med deras förkärlek för nordisk forntid, som ligger i förlängningen av de föregående århundradenas "nordiska renässans". Särskilt hos de svenska filosofisterna, men även hos andra är det tydligt, att de känner sig som skapare av en ny epok i mänsklighetens utveckling, men den förnyelse som de eftersträvar ligger huvudsakligen på innerlighetens och poesins plan, icke på det sociala (jfr Atterboms *Preliminariet*). Svenska och danska romantikers ideologi har en hel del för de flesta gemensamma drag, och för första gången kan man också tala om internordiska personliga kontakter, men å andra sidan bildas också litterära grupper (särskilt tydligt i Sverige).

C. Romantikerna, särskilt de svenska, är antagligen den äldsta nordiska författargeneration som på ett helt genomreflekterat sätt är medvetna om sin epokbildande funktion³⁹. Därom vittnar en hel del litterära tidskrifter och talrika filosofiska och litteraturteoretiska skrifter, såsom Steffens' *Indledning til filosofiske Forelæsninger* 1803, Atterboms *Preliminariet* 1811, Geijers avhandling om inbillningsgåvan 1810⁴⁰ osv., där de går in för en programmatisk anknytning till tysk idealistisk filosofi (Schelling), tysk romantisk diktning, Goethes klassiska världsbild och (delvis) även Schillers etiska idealism och förordar en ny poesi, som står i centrum av ett universellt koncept, som förkunnar det eviga, världens och tillvarons innersta väsen och på så sätt nödvändigtvis måste vara symbolisk. I den poetiska praktiken betyder detta diktens grundläggande förnyelse: hela spektret av klassisk-romantiska tyska stilformer med mera varierande och friare versarter och ett nytt bildspråk avlöser den gamla "regelpoesien" och även gamla nordiska rytmer tas upp igen i mer eller mindre moderniserade former. Lyriken, särskilt den centrallyriska poesien, har hög prioritet, därtill kommer verseposet (Tegnér, Oehlenschläger), helst i metriskt rikt varierande former ("romanseposet" är liksom även den korta självständiga romansen eller balladen en av romantikens typiska nyskapelser). Inom dramatiken framstår fr. a. det lyriska dramat som det mest betydande och karakteris-

³⁹ Jfr bl. a. Louise Vinge, *Morgonrodnadens stridsmän: epokbildningen som motiv i svensk romanik 1807–21* (Skrifter utg. av Vetenskapssocieteten i Lund, bd 73), Lund 1978.

⁴⁰ *Vilka fördelar kunna vid människors moraliska uppfostran dragas av deras inbillningsgåva?*

tiska (Atterbom, Oehlenschläger), men mycket skrivs också efter klassiskt tyskt mönster (särskilt Oehlenschlägers senare pjäser). Även om romanen – särskilt i svensk litteratur – allt framgent intar en undanskymd ställning, försöker diktarna vara så mångsidiga som möjligt för att därmed förverkliga den universalpoesi, som de siktar på som ideal och som enligt den romantiska teorien skall stå i centrum av konstens totalitet (Oehlenschlägers textsamlingar från 1800-talets första årtionde med sin delvis totala genreblandning framstår som typexempel). Gång på gång tematiseras mer eller mindre direkt romantikernas fundamentala dualistiska erfarenhet mellan idé och materia, ande och natur (sinnenas värld), det mänskligt-jordiska och det gudomliga och deras strävan efter motsatsernas förening i poesien, i konsten eller också i en harmonisk jämvikt mellan det estetiska och det etiska (Oehlenschlägers *Aladdin*, Atterboms *Lycksalighetens ö*). Den harmoniserande tendensen är nog – jämfört med tysk romantik – särskilt framträdande i denna tids nordiska diktning och understryker den nordiska romantikens starkt akademiska karaktär; den är uttryck för en medveten strävan efter en syntes av det romantiska och det klassiska och får knappast tolkas som "Biedermeier".

Trots stora likheter finns det också en rad påtagliga skillnader eller nyanser mellan svensk och dansk romantik: dansk romantik börjar ganska markant 1802 med Steffens' föreläsningar och Oehlenschlägers *Guldhornene*, svensk romantik lika tydligt ca 1810 med "den nya skolans" angrepp på gustavianerna, grundandet av tidskriften *Phosphoros* och de programmatiska skrifterna – en tidsförskjutning som gör frågan berättigad, huruvida svensk romantik fått sina väsentliga impulser via Danmark eller direkt från Tyskland. Inom dansk romantik utvecklar det sig en specifik kristen riktning (Grundtvig osv.) som saknar motsvarighet i Sverige, medan svensk romantik antagligen har en mer utpräglad patriotisk-aktivistisk sida än den danska. Norsk och isländsk litteratur har bara enstaka spår efter europeisk romantik, och där de är kraftigast i Norge – hos Wergeland – står de på [71] grund av den stora förseningen redan sida vid sida med liberalistiskt-nationalpedagogiska tendenser.

Termen "romantik" har ofta diskuterats, och dess lämplighet har icke minst också på nordisk botten dragits i tvivelsmål, men trots den problematik som vidlåder det i och för sig mycket vaga begreppet torde det vara svårt att ersätta med något annat. Att låta perioden räcka ända till 1870 och kalla den för "guldålder"⁴¹ – ett i och för sig litteraturhistoriskt ganska intetsägande begrepp – eller "Biedermeier"⁴² förbjuder sig självt av sakligt historiska skäl som jag strax skall återkomma till, och de intensiva nordisk-tyska relationerna gör termen "romantik" helt enkelt outhärlig, så länge tysk litteraturhistoria håller fast vid den. Vad som däremot definitivt borde utdömas är det i svensk litteraturhistoria vanliga ordet "nyromantik", eftersom det ur den nyare litteraturens synpunkt är obegripligt i denna betydelse och bara står i vägen för en sinnrik användning på sekelslutets litteratur.

⁴¹ Se t. ex. Erik M. Christensen, *Guldalderen som idéhistorisk periode. H. C. Ørstedts optimistiske dualisme*, i: *Guldalderstudier – Festskrift til Gustav Albeck*, Århus 1966, s. 11–43.

⁴² Se Erik Lunding i den not 17 nämnda uppsatsen.

4.7. Att man särskilt inom dansk litteraturhistoria har kommit på tanken att sammanfatta hela tidrymden 1800–1870 i en enda period, har naturligtvis förklaringen i det faktum att gränsen efter den romantiska perioden här är synnerligen flytande och att hela den danska litteraturen från de 4–5 decennierna omkring århundradets mitt är så pass brokig att det förefaller svårt att arbeta fram ett något så när enhetligt periodbegrepp. Det senare gäller på sitt sätt också för norsk litteratur, medan förhållandena förefaller enklare i den svenska litteraturutvecklingen, även om det naturligtvis även här förekommer övergångsföreteelser (t. ex. Almqvists författarskap) och romantikens arv gör sig gällande överallt – särskilt på det ideologiska planet, men även i det formella (t. ex. i verseposet som lever långt in på 1800-talet). Jag tror emellertid ändå att det utan att göra våld på fakta eller abstrahera för mycket skulle vara möjligt att dra en gräns omkring 1820/30 (i dansk litteratur kanske något tidigare än i svensk), vilken icke minst bestyrks av teoretiska och litteraturkritiska inlägg (t. ex. Heibergs rationalistiska estetik, Runebergs antiromantiska polemik). Det är då svensk och dansk romantik i egentlig mening börjar avlösas av ett nyvaknat verklighetssinne och även i Norge en ny litteratur av delvis jämförbar karaktär tar sin början (även inom nyisländsk litteratur går en gräns omkring 1830; den begynnande "nationalromantiken" kring Fjölnirkretsen innebär också en poesiens modernisering och har delvis också nationalpedagogiska syften).

A. Även om de nordiska länderna också i fortsättningen inte ligger helt utanför det storpolitiska spelet, har de sedan den napoleonska tiden definitivt blivit "småstater", vilkas politik koncentrerar sig på den inre evolutionen. Utvecklingen fram till ca 1870 innebär för det mesta en ganska lugn och stadig utbyggnad och ombyggnad av de inrikespolitiska och socioekonomiska strukturerna; livshållning och perspektiv är ofta småborgerliga. Trots stagnationsperioder deltar de nordiska länderna, om än ganska blygsamt, i världsekonomiens framsteg och den begynnande industrialiseringen. Senast från och med ca 1830 skaffar sig liberala tankegångar med tilltagande styrka gehör och får så småningom följder både för de ekonomiska och de inrikespolitiska strukturerna; ståndscirkulationen ökar, men industrialisering, urbanisering och handelns intensifiering framkallar också nya sociala problem. De liberala rörelserna leder å ena sidan till ökad kontakt och sammanslutning mellan de nordiska folken (i skandinavismen), å andra sidan till ökade krav på social rättvisa och medbestämmanderätt, tills vidare realiserade genom grundlagsändringarna i Sverige 1866, i Danmark 1848. Nationella rörelser gör sig gällande i Norge, i Finland, på Island och på Färöarna och på visst sätt också i Danmark (med Slesvig-problemet).

B. I och med att den borgerliga samhällsklassen sent omsider också i de nordiska länderna (särskilt Sverige och Danmark) etablerar sig som alltmera betydande kulturell faktor, ändrar även läspubliken småningom struktur. Möjligheterna för en mera modern litterär institution ökas fr. a. genom den allmänna skolplikten och utbyggnaden av tidningsväsendet. Bildningsstandarden höjs, vetenskaplig forskning utvecklas icke blott inom naturvetenskaperna, utan även inom humaniora, universite-

ten upplever en blomstringstid omkring århundradets mitt (med fr. a. studentskandinavismen). De kulturella intressena får en förankring i bredare befolkningskretsar, den allmänna kulturella, politiska, litterära och även filosofiska debatten får en bättre groningsgrund, samtidigt som den allmänna tidsandan blir mera kritisk: den idealistiska spekulativen avlöses småningom av positivismen å ena sidan, Kierkegaards filosofi o. l. å andra sidan, en Viktor Rydberg väcker sensation med sin bibelkritik, men den idealistiska världsbilden lever delvis kvar långt in i århundradets andra hälft (jfr Boströmianismen).

C. Litteraturen har kanske inte så många topp-prestationer att uppvisa som i romantiken, men förankringen i en bredare litterär institution mot- [72] svaras av en större och framför allt mångfaldigare produktion. Det är egentligen först nu som litteraturen både i fråga om former och teman får den bredd som motsvarar ett mera modernt litteraturbegrepp. Den omfattar numera praktiskt taget alla genrer: lyrik i skiftande former från studentvisan till tankedikten, versepos, dramatik i varierande former från romantiskt skådespel eller klassisk tragedi över komedi och sångspel ända till vaudeville, och sent omsider också en snabbt växande fiktionsprosa i olika genrer som roman, novell, saga o. l. Den litterära helhetsbilden blir nu så brokig och mångskiftande att den är svår att återge i detalj:

I svensk litteratur visar sig senromantisk splittring mellan det fantastiska, mystiska och det verklighetsnära och socialt medvetna hos Almqvist, social realism jämte Biedermeier i Bremers och andras romaner, något senare en liberalistisk idealism hos Rydberg, lyrisk-poetisk realism hos signaturpoeterna. Senromantisk dualism, byronsk spleen, dragning mot det demoniska förekommer hos ett flertal av tidens danska poeter från Chr. Winther över Andersen till Paludan-Müller, vilken samtidigt jämte Kierkegaard är främste representant för det idékritiska intresset kring århundradets mitt, medan Heiberg skiftar mellan skämtsam Biedermeier, lyrisk-romantisk och spekulativ diktning; poetisk (lokal-)realism finner vi redan på 1820-talet hos P. M. Møller, Blicher och Gyllembourg. I Norge följer tätt på varandra Wergelands kombination av senromantik och liberalistisk folkuppfostran, det s. k. "nationella genombrottet" och en begynnande kritisk realism. Vi har redan sett hur mångskiftande benämningarna på detta litterära tidsskede är, den senaste tidens diskussioner om realismen i nordisk litteratur har varit livliga, och man måste verkligen fråga sig, huruvida det är möjligt att sammanfatta alla de olika företeelserna och strömningarna i ett begrepp, som är acceptabelt för åtminstone både svensk, dansk och norsk litteratur. Jag skulle trots alla betänkligheter vilja föreslå "*poetisk realism*" som gemensam nämnare⁴³, utgående å ena sidan från den särskilt i tysk litteraturteori och litteraturhistoria vanliga meningen "förklarande" (verklärender)

⁴³ Jag kan inte se att termen "poetisk realism", som Uffe Andreassen, *Debatten om "verkligheten" i Danmark 1840-70* (not 28) kritiserar, skulle sakna referensram för tidens olika fenomen och i förhållande till de angränsande perioderna. Termens relevans, men även dess problematik visas bl. a. ingående av Kurt Aspelin, *Poesi och verklighet*, I-II, Stockholm 1967-77.

realism⁴⁴, å andra sidan från tidsskedets helhetskaraktär som övergångsperiod mellan romantik och en konsekvent kritisk realism-naturalism. Jag fattar alltså "poetisk realism" som återspeglning resp. belysning av verkligheten, som är förenad med ett slags ideell överbyggnad som sammanfattar de konkreta detaljerna, eller också bara med ett visst irrationalistiskt eller poetiskt inslag och menar då att ett sådant begrepp som i största allmänhet syftar på ett virulent spänningsförhållande mellan "poesi" och verklighet, täcker de allra flesta av tidens litterära företeelser med deras inneboende motsättningar såsom enkel realistisk form (eventuellt genrebild)/idealistisk livstolkning (Runeberg, Hauch), psykologisk realism/romantisk dualism (H. C. Andersen), förkärlek för det reala, även det idylliska/intresse för det irrationella och demoniska i tillvaron och i människosjälen (Winther, Almqvist), borgerlig vardagsrealism/kristen idealism (Fr. Bremer), idékritik i form av verklighetsskildring i romantisk-poetisk form (Paludan-Müller), folklig verklighet och konkreta traditioner/nationella framtidsideal ("nationalromantik"), osv. Vi får naturligtvis ha klart för oss, att ett så vittfamnande begrepp är spänt till bristningsgränsen, att det slätar över både skillnader mellan vissa tidsavsnitt (mellan en mera romantiskt präglad litteratur före och en alltmer verklighetsnära och kritisk efter århundradets mitt) och nyanser mellan de enstaka nationallitteraturerna (t. ex. det nationellas betydelse i norsk, den länge kvardröjande idealistiska livsåskådningen i svensk litteratur), och det kan därför vara riktigt att inom parentes specificera begreppet i de enstaka rubrikerna.

Bl. a. borde man i denna form nämna "Biedermeier" såsom särskilt karakteristisk för stora delar av fr. a. dansk diktning; termen innebär *en* tendens inom periodens litteratur, men får enligt min mening under inga omständigheter användas som benämning på hela tidsskedet (den har f. ö. också redan mist en hel del av sin aktualitet inom tysk litteraturforskning). Däremot borde termen "romantism", som bara används inom dansk litteraturhistoria, helst ersättas med "senromantik": på grund av relationerna till fransk och engelsk litteratur är den visserligen inte helt oberättigad, men till innehållet – splittring mellan idé/verklighet, konst/liv, borgerlighet/demoni – är den praktiskt taget identisk med "senromantik" och därför ur komparativ synpunkt mindre lämplig.

4.8. Antingen man kallar den "naturalism", "åttital", "det moderna genombrottet" e. l., är den period som börjar omkring 1870, enligt vedertagen uppfattning mycket mera enhetlig och sluten än den förra – både i fråga om sin litterära karaktär, avgränsningen i tiden och förhållandet mellan de enstaka nordiska litteraturområdena. Gränserna är naturligtvis flytande även här: redan efter ca 1850 börjar den "poetiska

⁴⁴ Med utgångspunkt hos Otto Ludwig som lancerat termen i betydelsen syntes mellan det reala och det ideella, det individuella och det väsentliga osv. Termen hade dessförinnan använts av Friedrich Schlegel i *Vorlesungen über die Methode des akademischen Studiums* 1802, och någon enstaka gång även i nordisk litteraturhistoria resp. -kritik, således av Atterbom 1838 om Runebergs lyrik (se M. Brøndsted, *Europäischer Realismus*, Neues Handbuch der Literaturwissenschaft 17, s. 185).

realismen” alltmer avlösas av [73] en “kritisk realism”, medan å andra sidan poetiskt realistisk litteratur fortsätter att skrivas långt in på 80-talet (t. ex. av Rydberg). Men i stort sett låter sig ändå en ungefär två decennier lång period urskiljas, där litteraturen i hittills okänt hög grad utgör svar på tidens tecken.

A. Den politiska och socioekonomiska utveckling som började under förra perioden fortsätter överallt med ökad hastighet: först nu visar sig det industriella genombrottet i hela sin omfattning och med alla implikationer av sociala och politiska problem. Den sociala omstruktureringen visar sig tydligare än förut – med den väl-mående kapitalistiska borgarklassens definitiva etablering, urbanisering, arbetarklassens uppkomst; den sociala problematiken skärps på olika sätt: med ökade klasskillnader i stadssamhälle, kvinnans frustrerande ställning inom det borgerliga samhället osv. Det politiska klimatet genomgår en tilltagande radikalisering: kraven på demokratiska rättigheter blir mera påträngande; i de ännu inte (helt) självständiga länderna Norge, Finland, också Island och så småningom också på Färöarna intensifieras kampen för fullständig nationell frihet. Ett särskilt problem för Danmark är Slesvig-frågan: katastrofen från 1864 präglar i icke ringa grad det andliga och kulturella klimatet under slutet av 1800-talet – både i form av en ny nationalistisk aktivism och – sannolikt viktigare – i form av en utbredd resignation hos den unga generationen.

B. Den moderna civilisationen gör sig också gällande på skol- och utbildningsväsendets område: läs- och skrivkunnsigheten blir allmän och utgör grundvalen för press- och tidningsväsendets snabba utveckling. Den litterära institutionen blir definitivt moderniserad: det är först nu som en konsekvent marknadsorienterad bokproduktion i större omfattning börjar och några förlag (Bonniers, Gyldendal) utvecklar sig till verkligt betydande företag. Författarens ställning ändras avsevärt: de fria författarna blir allt fler, och många lever utanför samhället om icke rentav i utlandet (Ibsen, Strindberg osv.). På samma sätt som både naturvetenskap och humaniora utvecklas i positivismens anda, har de flesta bland den kulturella eliten tagit intryck av den gamla idealistiska världsåskådningens sammanbrott och etableringen av den nya positivistiskt-materialistiska (darwinistiska, ateistiska) världsbilden. Åtminstone till en början råder det en ganska allmän tro på utveckling mot en bättre framtid som man tror sig kunna bidra till genom ett aktivt engagemang i aktuella frågor, i kampen mot social orättvisa, föråldrade konventioner o. l., men redan under periodens andra hälft förmörkas denna framstegsoptimism och går så småningom över till sekelslutets dekadens. För konstnären betyder detta att han alltmer avlägsnar sig från den breda publikens smak och därmed fullbordar den klyfta som hade börjat öppna sig ända sedan 1700-talet.

C. Av olika skäl (ökade kommunikationsmöjligheter, kvardröjande skandinavism) ökar det internordiska utbytet inom litteraturen på ett hittills ohört sätt. Icke blott på det i egentlig mening litterära planet, utan också i den allmänna kulturella och politiska debatten överskrids de nationella gränserna i alla riktningar, och detta är

åtminstone en väsentlig orsak till att periodens litteratur företer en så relativt enhetlig bild. Vanligen brukar denna enhetlighet i hög grad tillskrivas Georg Brandes' inflytande, och detta har väl också fog för sig, såtillvida som han var ett slags brännpunkt för tidens debatt och litterära tendens, men hans ledarställning var förvisso inte så obestridd som han själv gärna skulle ha önskat sig: det var fr. a. hans stridsrop om aktuell idédebatt som hördes överallt, men när det gäller naturalistisk estetisk teori i trängre mening, hade han inte lika mycket att bjuda på. I det stora hela visar 70- och 80-talets litteratur följande karakteristiska drag:

Prosan är det litterära mediet framför andra. Lyriken har råkat i bakgrunden, men den är inte död och kan t. o. m. framalstra viktiga innovationer (t. ex. i Strindbergs fritt kåserande vers). Prosan omfattar både dramatik och berättande fikcional litteratur; den håller sig i formen mer eller mindre nära talspråket men famnar en lång skala av olika nyanser från det välvårdat-raffinerade, ofta metaforiskt och symboliskt laddade (Ibsen) till det krasst-vardagliga (dialekt i dialogen, krass verklighetskildring). Fiktionsprosan utmärker sig fr. a. genom en ny berättarhållning, som svarar mot tidens ideal av objektivitet, ja experiment: berättaren försvinner bak händelser och figurer som skall tala för sig själva resp. överlämna åt recipienten att dra slutsatser. Samma princip ligger också till grund för dramat med dess öppna slut och allmänt analytiska karaktär. Både roman och drama tar oftast upp aktuella problem – t. ex. religion, äktenskap, förhållande mellan individ och samhälle, affärsmoral osv., och miljö (icke minst samhällsmoralen) och biologiskt arv analyseras fram som viktigaste determinanter, men också uppgörelsen med det romantiska återkommer gång på gång, åtminstone i den semantiska djupstrukturen (hos Jacobsen, Ibsen). [74] Detta överensstämmer i stort sett med den poetologiska teorin, som för det mesta anknyter till Zola (sålunda Bangs realism-essä 1879 och Strindbergs förord till *Fröken Julie* 1888 och essän *Om modernt drama och modern teater* 1889), medan Brandes lämnat slagordet för dagsaktualitet och progressiv ideologi.

Denna förenklade bild svarar väl mot den vanliga uppfattningen av nordisk naturalism, sådan den också blev grundvalen för den överväldigande reception dessa verk fick utomlands, särskilt i Tyskland, men bilden saknar en hel del nyanser, t. ex. mellan en mera optimistisk eller moderat 70-tals- och en mera radikalt kritisk 80-talslitteratur, mellan litteraturen i de olika nordiska länderna (även om den norska litteraturen numera är "integrerad" i grannländernas litteratur och har fått europeisk standard), mellan olika författare och deras teoretiska positioner. Det är bl. a. påfallande, hur få av de danska författarna som verkligen följer Brandes' slagord⁴⁵ och i hur hög grad många av dem följer ett stilideal som snarare borde kallas impressionistiskt än naturalistiskt (enligt definitionen: omedelbar sensibel återgivning av valda sinnesintryck, utan ideologisk markering), hur "subjektiv" en stor del av Strindbergs naturalistiska diktning i grund och botten är och hur mycket av det

⁴⁵ Hur föga den litterära danska eliten mellan 1870–1900 i grund och botten fogar sig efter ett enkelt (naturalistiskt) "Brandes-schema" påpekas bl. a. av Georg Christensen, *Striden mellem gammelt og nyt i dansk Litteratur 1870–1900*, Edda 5 (1916), s. 373–388.

romantiska som lever kvar i särskilt norsk 80-talslitteratur – både av idealistiskt tänkesätt och av poetiserande praktik, t. ex. i form av symboler. Det kan därför ifrågasättas, om termen naturalism är verkligt täckande. Naturalistisk diktning experimentella karaktär kan nog anses vara den bärande principen för centrala delar av periodens litteratur, och “*naturalism*” tycks därför vara användbar som huvudbenämning, men alltefter den enstaka nationallitteraturens särskilda nyans borde det kanske (inom parentes) tillfogas varierande termer som “impressionism” och “(kritisk) realism”.

4.9. Det har länge varit en allmänt vedertagen uppfattning, att den “naturalistiska” perioden omkring 1890 går mot sitt slut och avlöses av nya strömningar som delvis går direkt emot den naturalistiska estetiken. Denna mening har på senare tid av en del forskare dragits i tvivelsmål, men faktum av ett visst litterärt klimatskifte vid den tiden kvarstår och stöds direkt av en hel del litteraturkritiska essäer och litterära programförklaringar (Heidenstams *Renässans*, Hamsuns föredrag från 1891, Johs. Jørgensens *Symbolisme* osv.), som polemiserar mot naturalismens “vardagsskildring”, dess “ytliga människoteckning”, brist på metafysiska dimensioner o. l. och går in för en poesiers förnyelse, för fantasi, skönhetsdyrkan, psykologisk fördjupning osv. Som jag tidigare framhållit (s. [62]), är det enligt min mening begreppet “nyromantik”, som bäst täcker sekelslutets olika antinaturalistiska strömningar, och det har dessutom fördelen att anknyta till en liknande strömning i samtida tysk litteratur. Termen kan t. o. m. i viss mån användas i isländsk litteraturhistoria, även om realistisk, för att inte tala om naturalistisk litteratur där hittills bara utgjort en sidolinje (det gäller fr. a. Einar Benediktsson som propagerar en symbolism av europeiskt snitt). Men samtidigt är det klart att det är en sammanfattande benämning på varierande företeelser: dansk symbolism efter franskt mönster (kretsen kring *Taarne*), den gamle Ibsens symbolistiska dramatik, psykologism, mysticism och symbolism hos den unga norska generationen (Hamsun osv.), det oöversättliga svenska 90-talet (Nietzscheanism, skönhetsdyrkan på pessimistisk grund, fantasi-kult, exotik vid sidan av kärlek till hembygden, esteticism, ymnigt symbolbruk, lyrisk blomstring), vartill inom svensk litteratur även kan fogas Strindbergs magisk-mystiska riktning och delvis det begynnande 1900-talets yngsta lyrik (Vilhelm Ekelund o. a.)⁴⁶. Lika klart är det att sekelslut och sekelskifte omfattar många andra litterära strömningar – att den naturalistiska traditionen i olika former fortsätts kontinuerligt av en bred ström fiktionsprosa i Danmark och även i Norge, av realistisk-agitatorisk diktning i Sverige⁴⁷, att det finns särskilda fin de siècle-författare som Hjalmar Söderberg och Bo Bergman i Sverige, att det samtidigt med dekadansen framträder en primitivistisk riktning (A. Engström o. a.) osv. Just omkring sekel-

⁴⁶ Det är också tydligt att det hos många av de nyromantiska diktarna finns “Jugendstil”-element (t. ex. hos Hamsun, Fröding, Karlfeldt osv.), men som det även framgår av den tyska litterära Jugendstil-forskningen, är det här varken fråga om en bestämd författargrupp eller en litterär strömning som markant skiljer sig från det andra.

⁴⁷ Jfr Axel Uhlén, *Arbetardiktningens pionjärperiod 1885–1909*, Stockholm 1978.

skiftet blir det tydligt, hur olika strömningar och tendenser, olika delvis motsatta författargrupper i långt högre grad än förut står vid sidan av eller snarare mot varandra och hur de enstaka nordiska litteraturerna återigen får var sin särutveckling. Det torde därför vara lämpligt att här avsluta genomgången av nordisk litteraturhistoria på grundval av det strikta tredelade schemat. Genomgången har enligt min mening tillräckligt bestyrkt dess användbarhet i princip, och jag är övertygad om att det skulle kunna användas även på 1900-talets litteratur, även om detta skulle kräva en utförligare framställning än den som ryms inom en kort uppsats.

Man kan naturligtvis, när det gäller litteraturen efter 1900, fråga sig, huruvida man fortfarande kan tala om perioder i betydelsen av någorlunda slutna, [75] avgränsbara och definierbara tidsskeden, eller om man borde nöja sig med begrepp som "strömningar", "tendenser", "rörelser", "moden", men det torde i varje fall vara klart att man i det litterära utvecklingsförloppet kan urskilja vissa faser som någorlunda kronologiskt följer efter varandra och som var och en präglas av bestämda estetiska och tematiska dominanter. I den *nyrealistiska vågen*, som framträder kort efter sekelskiftet och för minst ett par årtionden framåt blir dominerande, visar svensk, dansk och norsk och delvis även isländsk litteratur till och med en enhetlighet som utan tvekan gör det möjligt att även här använda termen period, även om naturligtvis den enhetliga bilden vid närmare påseende grumljas av både en del avvikande drag och även skiljaktigheter mellan de enstaka litteraturområdena (hur berättigt det är att exempelvis i svensk litteratur tala om ett klimatskifte i nyrealismens tecken, har Ulf Wittrock i sin uppsats från 1951 med all tydlighet visat upp)⁴⁸.

Mera problematiskt förfaller det däremot att överhuvudtaget använda begreppet "expressionism" på delvis samtida, delvis på nyrealismen följande tendenser i nordisk litteratur. Det finns ju bara punktvis företeelser som går att jämföra med fr. a. tysk expressionism och dessa är ganska svåra att skilja från den begynnande modernismen i finlandssvensk, senare rikssvensk och dansk diktning (därför dubbelbenämningen på tabellen: "*expressionism och tidig modernism*"). I norsk diktning är expressionistiskt-modernistiska drag vid det laget ännu mera punktuella (fast ganska markanta i Kristofer Uppdals lyrik ca 1915–20), medan det *här* fr. a. är den nyromantiska och Wergeland-romantiska naturmystiska och metafysisk-visionära traditionen som vidareförs vid sidan av den nyrealistiska linjen (grovt sagt: Aukrust vid sidan av Hamsun). Särskilt omkring tiden för första världskriget börjar olika strömningar och tendenser att korsa varandra igen: den realistisk-naturalistiska traditionen fortsätter praktiskt taget oavbrutet utöver världskriget och upp genom mellankrigstiden, men *delvis* skymms den under en tid av de nämnda motströmningarna som fr. a. gör sig gällande i lyriken, och i isländsk litteratur intar detta tidsskede en alldeles särskild ställning som det stora uppbrottets tid, med den unga diktargenerationens individualistiska uppror mot traditionen – både i modern realism, expressionis-

⁴⁸ Se det not 14 anförda arbetet.

mens, den nordiska nyromantikens och t. o. m. surrealismens tecken (Halldór Laxness och hans samtida).

Mellankrigstiden som helhet präglas av både kontinuitet och nyutveckling. Traditionell lyrik odlas överallt genom hela tidrymden, men för övrigt har det åtminstone för den svenska och danska litteraturens del fog för sig att dra en viss gräns omkring 1930, såtillvida som 30-talet i högre grad än det föregående årtiondet präglas av en bred våg *kritisk-realistisk litteratur* (proletärförfattare i Sverige, en lång rad vänster-radikala skribenter i Danmark) och *modernismen* (i lyrik, men även dramatik) på allvar bryter igenom (i Sverige) eller tar sin början (i Danmark). För den norska litteraturens del har man däremot med viss rätt förnekat varje diskontinuitet inom mellankrigstiden⁴⁹, men generationsgränsen mellan de äldre nyrealisterna och representanterna för en antingen mera vänsterradikal eller mera psykologiskt intresserad 30-talslitteratur finns även här, och det saknas inte helt vissa modernistiska ansatser (i Rolf Jacobsens lyrik, Sandemoses romaner och N. Griegs dramatik).

Medan de nordiska litteraturerna under 30-talet hade levat under jämförbara villkor, ändrades situationen ganska radikalt genom det andra världskriget. Sedan den traditionalistiska "beredskapslitteraturen", som hade blomstrat upp under senare delen av 30-talet, hade blivit inaktuell, kunde svenska diktare återgå till den moderna estetikens och den moderna mänskliga existensens problem, så att svensk modernism får sitt definitiva genombrott under och efter kriget, medan den litterära produktionen i Danmark-Norge efter krigets traditionsbrott först måste ta itu med de mänskliga och politiskt-sociala problem som krigshändelserna ställde. Det svenska "40-talet" har därför ingen egentlig motsvarighet i grannländerna, men under 50- och 60-talens lopp hinner icke blott dansk och norsk, utan även isländsk och till och med färöisk diktning ifatt den svenska. Gemensamt för dem alla är modernismens genombrott på bred front (delvis i nya former som konkretism och senare t. ex. i Danmark som "systemdigtning") och – visserligen vid sidan om en hel del socialrealistisk litteratur – en koncentration kring personlig-existentiell problematik. Tiden ca 1945–1960/65 skulle därför kanske för hela den nordiska litteraturen kunna sammanfattas under en benämning som – förslagsvis – kunde heta "modernismens blomstringstid". Alldeles klart är det ju att 60-talet medför en nedgångstid för den mera avancerade modernismen, en övergång till "postmodernistiska", "nyenkla" former, till tingdikt och politisk lyrik, till socialrealism och dokumentarism i prosan, till politisk teater med enkla budskap, överhuvudtaget: till politiskt och socialt [76] engagerad litteratur, vare sig det gäller klasskamp, kvinnans frigörelse, tredje världen, miljövard eller kritik mot det totalt organiserade välfärdssamhället. Avancerade former saknas inte, ofta finner man en kombination av politisk-social medvetenhet och modernistisk estetik (t. ex. i form av den "magiska realismen"), och det verkar som om sådana former skulle inleda en ny fas i litteraturutvecklingen. Detta är det nog för tidigt att profetera om, och jag drar mig också för att ge "perio-

⁴⁹ Jfr Sigurd Aa. Aarnes, *Gjensyn med 1950-årene*, Norsk litterær årbok 1978, s. 225–234.

den” ca 1965–80 en etikett (en möjlighet vore kanske något som “ny engagerad realism”, med något avvikande termer för isländsk och färöisk efterkrigslitteratur)⁵⁰.

5. Försöket till en stringent genomförd jämförande periodisering är förvissö i många avseenden problematiskt, och faran för våldtäkt på utvecklingens mångfald ligger överallt nära. Å andra sidan kan nog de uppnådda resultaten förefalla föga revolutionerande. När man jämför dem med den villervalla av periodiseringsbegrepp och periodterminologi som råder i de vanliga litteraturhistoriska framställningarna, syns emellertid en periodisering på strikt komparativ bas, efter ett konsekvent använt raster med ett flertal enhetliga kriterier och med en enhetlig terminologi, som ligger så nära som möjligt det litterära, erbjuda en del fördelar. Den är icke blott ägnad för en mera vetenskapligt grundad indelning av den svenska, den danska osv. litteraturens historia, utan även för en ömsesidig belysning av den nordiska litteraturens olika grenar i deras spännande samspel av gemenskap och splittring. Även om många detaljer i detta försök skulle kunna göras annorlunda, skulle det ha nått sitt huvudsyfte, om det lyckades stimulera till att i allt större utsträckning föra studiet av de enstaka nordiska litteraturerna över i ett allnordiskt perspektiv.

⁵⁰ Om den nyste isländska litteraturen se Heimir Pálsson, *Straumar og stefnur*, Reykjavík 1978, s. 174 ff., Sveinn Skorri Höskuldsson, *Að yrkja á atómöld*, Reykjavík 1970. Om den senaste utvecklingsfasen i modern färöisk litteratur se O. Bandle, *Moderne färöische Literatur. Versuch einer Standortbestimmung*, Skandinavistik 12 (1982), s. 92–110.

